# HAMID OLIMJON ASARLARINING LINGVOSTILISTIK TAHLILI

**Abdig'aforova Umida G'ulomjonovna**
Buxoro davlat universiteti
Filologiya va tillarni
o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi
3-bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23879661

**Annotatsiya.** Maqolada Hamid Olimjon ijodining lingvostilistik xususiyatlari o'rganiladi. Shoir she'riyati va dostonlari leksik-semantik qatlam, xalqona ifoda, badiiy tasvir vositalari, morfologik shakllar, sintaktik qurilmalar hamda tovush takrorlari nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. «O'zbekiston», «O'rik gullaganda», «Oygul bilan Baxtiyor», «Zaynab va Omon» kabi asarlar misolida til birliklarining obraz yaratish, muallif munosabatini ifodalash va matnning ta'sirchanligini kuchaytirishdagi vazifalari yoritiladi. Tahlilda asarlarning mazmuni va janriy xususiyatlari bilan til vositalari o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratiladi.

**Kalit so'zlar:** Hamid Olimjon, lingvostilistika, lingvopoetika, badiiy matn, leksika, metafora, epitet, takror, folklor, poetik sintaksis.

Badiiy asar tilini o'rganish adabiy matnning nafaqat nima haqida ekanini, balki fikr qanday ifodalanganini ham aniqlash imkonini beradi. Lingvostilistika til birliklarining muayyan matnda qanday ma'no, ohang va ta'sir hosil qilishini tekshiradi. Shu jihatdan Hamid Olimjon ijodi o'zbek adabiy tilining poetik imkoniyatlarini kuzatish uchun muhim manbadir. Shoirning lirik she'rlari, dostonlari va dramatik asarlarida xalqona nutq, obrazli ifoda, musiqiylik, ravon sintaksis hamda kuchli emotsional ohang o'zaro uyg'unlashadi.

Hamid Olimjon 1909-yil 12-dekabrda Jizzaxda tug'ilgan, 1944-yil 3-iyulda avtomobil halokati oqibatida vafot etgan. Uning ilk she'ri 1926-yilda «Zarafshon» gazetasida e'lon qilingan, «Ko'klam» nomli dastlabki she'riy to'plami esa 1929-yilda nashr etilgan. Ijodkorning adabiy merosida «Oygul bilan Baxtiyor», «Zaynab va Omon», «Semurg' yoki Parizod va Bunyod» dostonlari, «O'zbekiston», «O'rik gullaganda» singari she'rlari alohida o'rin tutadi. Ushbu faktlar shoir ijodining shakllanishi va janriy ko'lamini belgilashda muhimdir.

Maqolaning maqsadi Hamid Olimjon asarlaridagi til vositalarini sanab o'tish bilangina cheklanmaydi. Asosiy e'tibor ularning badiiy vazifasini ochishga, ya'ni so'z tanlovi, grammatik shakl, gap qurilishi va tovush uyg'unligi orqali qanday poetik mazmun yuzaga kelishini ko'rsatishga qaratiladi. Tahlilda asarlarning turli nashrlarida imlo va tinish belgilari farqlanishi mumkinligi hisobga olinib, tekshirilmagan misralar so'zma-so'z iqtibos sifatida keltirilmadi.

Hamid Olimjon she'riyatining muhim belgilaridan biri — so'z tanlashdagi aniqlik va obrazlilikdir. Uning asarlarida tabiat, Vatan, mehnat, muhabbat, baxt, ozodlik, jasorat va insoniy munosabatlarga oid leksik birliklar faol qo'llanadi. Bunday so'zlar oddiy axborot berish vazifasidan tashqari, matnning hissiy va g'oyaviy markazini shakllantiradi. Masalan, «O'zbekiston» she'rida mamlakat nomi geografik tushunchani anglatish bilan birga, tarix, xalq, tabiat va yurtga daxldorlik tuyg'ularini birlashtiruvchi semantik markaz vazifasini bajaradi.

Shoir lirikasida tabiat leksikasi — bahor, gul, o‘rik, quyosh, tong, shabada, daryo kabi birliklar — ko‘pincha inson kechinmalari bilan bog‘lanadi. «O‘rik gullaganda» she’rining sarlavhasidayoq fasliy hodisa va estetik kayfiyat bir nuqtada tutashadi. O‘rikning gullashi tabiatdagi yangilanishni bildiradi; poetik kontekstda esa u yoshlik, go‘zallik, umid va hayotiy jo‘shqinlikni eslatadigan ramziy mazmun kasb etadi. Demak, tabiat nomlari shoirda manzara tasvirining vositasi bo‘lish bilan birga, inson ruhiyatini ifodalashga ham xizmat qiladi.

Leksik qatlamning yana bir muhim tomoni — xalqona va og‘zaki nutqqa yaqin birliklardan foydalanishdir. Xalq ertaklari va dostonlariga xos so‘zlashuv ohangi «Oygul bilan Baxtiyor» hamda «Semurg‘ yoki Parizod va Bunyod» kabi asarlarda seziladi. Bunday ifoda asar voqealarini o‘quvchiga yaqinlashtiradi, qahramonlar nutqiga tabiiylik bag‘ishlaydi. Xalqona birliklar badiiy matnni soddalashtirib yubormaydi; aksincha, milliy koloritni kuchaytirib, asarning og‘zaki ijod an’analari bilan aloqasini ko‘rsatadi .

«Zaynab va Omon» dostonida esa kundalik hayot, oila, muhabbat va ijtimoiy munosabatlar doirasidagi leksika muhim o‘rin egallaydi. Asar qahramonlari nomining sarlavhada yonma-yon kelishi ham ikki obraz taqdirini bir butun syujet markaziga olib chiqadi. Doston tilidagi murojaat, suhbat va munosabat bildiruvchi birliklar qahramonlarning ichki holatini ochishga xizmat qiladi. Shu tariqa leksik tanlov asarning mavzusi va janri bilan chambarchas bog‘lanadi.

Hamid Olimjon poetikasida metafora, o‘xshatish, sifatlash, jonlantirish va ramziy ifoda kabi vositalar muhim ahamiyatga ega. Ularning vazifasi matnni bezash bilangina cheklanmaydi: ular mavhum tushunchani ko‘z oldiga keltirish, hissiy holatni aniqroq sezdirish va muallif munosabatini kuchaytirish imkonini beradi. Masalan, bahor yoki tong obrazlari ko‘pincha yangilanish, yorug‘lik va umid mazmunlari bilan bog‘lanadi. Bunda tabiat hodisasi inson hayotiga oid tushunchani ifodalovchi ko‘chma ma’no maydoniga kiradi.

Metafora bir predmet yoki hodisa nomining o‘xshashlik asosida boshqa hodisaga ko‘chirilishidir. Shoir ijodida tabiat manzaralarining insoniy kechinmalar bilan uyg‘un tasvirlanishi metaforik fikrlashni yuzaga chiqaradi. Bahorning kelishi faqat fasl almashinuvi emas, balki ruhiy uyg‘onish va kelajakka ishonch sifatida ham talqin etilishi mumkin. Bu usul lirik qahramonning kayfiyatini bevosita izohlashdan ko‘ra ta’sirchanroq ifodalashga yordam beradi.

Sifatlash — predmet yoki hodisaning muhim belgisini ajratib ko‘rsatadigan badiiy aniqlovchi. Hamid Olimjon tabiat tasvirlarida rang, yorug‘lik, harakat va tovushni anglatuvchi sifatlar orqali manzarani jonli tasavvur qilishga undaydi. Sifatlashlar birikkan otning ma’no doirasini toraytirish yoki kengaytirish, unga hissiy baho yuklash imkonini beradi. Bunday birliklar ko‘pincha she’rning umumiy ohangiga mos tanlanadi: quvonchli manzarada yorqin va ko‘tarinki, mungli holatda esa sokin yoki xira tasvirlar ustun kelishi mumkin.

Jonlantirishda jonsiz tabiat hodisasi yoki mavhum tushunchaga insoniy xususiyat beriladi. Bu vosita tabiatni passiv fon emas, balki lirik voqelikning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Shamol, tong, bahor yoki gullash hodisasining harakat va munosabat bilan tasvirlanishi o‘quvchida manzara bilan ruhiy holat bir-biriga yaqin degan taassurot uyg‘otadi. O‘xshatish esa ikki hodisa o‘rtasidagi o‘xshashlikni ochiqroq ko‘rsatib, obrazni tushunarli qiladi.

«Oygul bilan Baxtiyor» dostonida ertaklarga xos mo‘jizaviy voqealar, ezgulik va yovuzlik qarama-qarshiligi, qahramonlik va muhabbat motivlari obrazlar tizimini tashkil etadi. Xalq og‘zaki ijodiga xos mubolag‘ali tasvir va ramziy obrazlar dostonning romantik ruhini

kuchaytiradi. Bu yerda badiiy vositalar faqat alohida so‘z yoki birikma darajasida emas, balki butun syujet va obrazlar tizimida namoyon bo‘ladi. «Semurg‘» obrazi ham xalq ertaklaridagi xayoliy qush timsoli bilan bog‘liq bo‘lib, ezgu maqsad sari intilish va sinovlardan o‘tish mazmunlarini tashiydi.

Badiiy matnda morfologik shakllar grammatik ma’no ifodalash bilan birga, uslubiy vazifa ham bajaradi. Hamid Olimjon she’rlarida fe’llar harakat, o‘zgarish va jarayonni jonli ifodalashga xizmat qiladi. Tabiat manzaralarini berishda gullamoq, ochilmoq, kelmoq, uyg‘onmoq singari harakat ma’noli fe’llar tasvirga dinamiklik bag‘ishlaydi. Ular voqelikni qotib qolgan holat sifatida emas, davom etayotgan jarayon sifatida ko‘rsatadi.

Fe’l zamonlari ham matnning vaqt nuqtayi nazarini belgilaydi. O‘tgan zamon shakllari xotira va hikoya ohangini yuzaga keltirsa, hozirgi-kelasi zamon shakllari davomiylik, odatiylik yoki kelajakka yo‘nalganlikni ifodalashi mumkin. Buyruq-istak mayli esa murojaat, da’vat va ruhlantirish mazmunini kuchaytiradi. Ayniqsa, urush yillarida yozilgan she’rlarda harakatga undovchi mazmunning ustuvorligi bunday grammatik shakllarning uslubiy imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Olmoshlar, egalik va kelishik qo‘shimchalari matn ichidagi ma’no aloqalarini ta’minlaydi. «Biz», «men», «sen» kabi shaxs olmoshlari lirik qahramonning kim bilan gaplashayotganini va uning voqelikka munosabatini belgilaydi. Birinchi shaxs ko‘plik shakli ayrim kontekstlarda individual kechinmani jamoaviy tuyg‘u bilan bog‘laydi; ikkinchi shaxs shakllari esa bevosita murojaat va samimiylikni kuchaytiradi. Kelishik qo‘shimchalari so‘zlarning gapdagi munosabatini aniqlab, poetik fikrning ixcham va ravon tuzilishiga ko‘maklashadi.

So‘z yasalishida qo‘shimchalar orqali yangi ma’noli birliklar hosil qilish badiiy nutqning lug‘aviy imkoniyatlarini kengaytiradi. Ot va sifat yasovchi qo‘shimchalar belgi, holat yoki mavhum tushunchalarni nomlashga xizmat qiladi. Biroq har bir qo‘shimchani alohida uslubiy vosita deb baholash to‘g‘ri emas: uning vazifasi so‘zning lug‘aviy ma’nosi, gapdagi o‘rni va umumiy kontekst asosida belgilanadi. Hamid Olimjon matnlarini morfologik jihatdan o‘rganishda aynan shu kontekstual yondashuv muhim.

She’riy matn sintaksisi nasriy nutqdan ritm, vazn, qofiya va emotsional ta’sir bilan farqlanadi. Hamid Olimjon she’rlarida sodda va qo‘shma gaplar, undov va so‘roq shakllari, murojaat birliklari hamda takrorlar fikrning ohangdorligini yuzaga keltiradi. Qisqa gaplar fikrni keskin va ta’sirchan ifodalashi mumkin; kengaygan gaplar esa manzara yoki voqeani batafsil tasvirlashga imkon beradi.

Takror badiiy matnda so‘z, birikma yoki sintaktik qurilmaning ma’lum tartibda qayta qo‘llanishidir. U urg‘u berish, hissiy holatni kuchaytirish, ritm yaratish va matn qismlarini o‘zaro bog‘lash vazifalarini bajaradi. Misra yoki band boshidagi takror anafora, oxiridagi takror esa epifora deb yuritiladi. Band yoki she’r boshidagi ifodaning yakunda qaytishi halqa kompozitsiyasini hosil qilishi mumkin. Hamid Olimjon she’riyati yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarda «Ozar qizi», «Holbuki, tun...», «O‘rik gullaganda» va «O‘zbekiston» kabi she’rlar takrorlarning lingvopoetik vazifasini o‘rganish uchun misol sifatida ko‘rsatilgan .

Takrorning ta’siri uning soni bilangina belgilanmaydi. Qaytarilgan birlik matnning qaysi nuqtasida kelishi, oldingi va keyingi gaplar bilan qanday munosabatga kirishishi muhim. Masalan, Vatan haqidagi she’rda muayyan so‘zning qayta kelishi yurt obrazini markazga olib chiqishi mumkin; lirik kechinma ifodasida esa takror hayajon yoki sog‘inchni kuchaytiradi. Shu

sababli takrorni tahlil qilganda uning shakliy ko‘rinishi bilan birga semantik vazifasi ham aniqlanishi lozim.

Tovush takrorlari — alliteratsiya va assonans — she’rning fonetik tashkilida muhim o‘rin tutadi. Alliteratsiya undosh tovushlarning, assonans esa unli tovushlarning yaqin misralar yoki so‘zlarda takrorlanishidir. Bunday takrorlar ayrim holatlarda jarangdorlik, ravonlik yoki ohangiy uyg‘unlikni kuchaytiradi. Lekin tovush takrorini aniqlash uchun faqat bir xil harfning ko‘rinishiga qarash yetarli emas; talaffuz, urg‘u va she’riy ritm ham e’tiborga olinishi kerak.

Hamid Olimjon ijodida musiqiylik va ravonlik she’rning mazmunidan ajralgan tashqi bezak emas. Tovush, vazn, qofiya va sintaktik parallelizm birgalikda o‘quvchining matnni qabul qilishiga ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, xalq qo‘shiqlari va ertaklariga yaqin ohangdagi asarlarda takror va parallel qurilmalar og‘zaki ijro an’anasini eslatadi. Bu xususiyat shoirning folklor manbalaridan ijodiy foydalanganini ko‘rsatuvchi muhim belgilardan biridir.

Hamid Olimjon ijodining shakllanishida xalq og‘zaki ijodi muhim manbalardan biri bo‘lgan. Shoir bolaligidan ertak, doston va xalq qo‘shiqlari muhitida ulg‘aygani haqidagi biografik ma’lumotlar uning folklorga munosabatini tushunishga yordam beradi. Biroq folklor ta’sirini faqat ayrim ertak motivlarining takrorlanishi bilan cheklash mumkin emas. U syujet qurilishi, qahramonlar qarama-qarshiligi, obrazlar tizimi, takrorlar, xalqona iboralar va hikoya qilish ohangida ham namoyon bo‘ladi.

«Oygul bilan Baxtiyor» xalq ertagi motivlari asosida yaratilgan she’riy ertak-doston sifatida xalqona bayon va muallifning individual poetik mahoratini birlashtiradi. Unda voqeabandlik, sarguzasht, ezgulik va yovuzlik to‘qnashuvi kabi folklor xususiyatlari badiiy til bilan qayta ishlangan. Natijada asar an’anaviy ertak mazmunini takrorlamaydi, balki uni she’riy shakl, obrazli tasvir va muayyan g‘oyaviy yo‘nalish orqali yangicha talqin etadi.

«Zaynab va Omon» esa zamondoshlar hayoti va muhabbat mavzusiga murojaat qilishi bilan boshqa yo‘nalishni namoyon etadi. Bu dostonda xalqona nutq unsurlari bilan bir qatorda kundalik hayotga yaqin leksika va dialogik ifoda muhim. Qahramonlar nutqining mazmuni, murojaat shakllari va munosabat bildiruvchi so‘zlar orqali ularning xarakteri ochiladi. Ikki dostonni qiyoslash Hamid Olimjonning bir xil til qolipiga tayanmaganini, mavzu va janrga qarab ifoda vositalarini tanlaganini ko‘rsatadi.

Shoirning urush yillaridagi asarlarida esa publitsistik ruh, da’vat va jasorat mazmuni kuchayadi. «Qo‘lingga qurol ol», «Jangchi Tursun», «Roksananing ko‘z yoshlari» kabi asarlarida mavzu va tarixiy vaziyatga mos ravishda harakat, kurash, burch va matonat semantik maydoniga mansub birliklar muhimlashadi . Demak, Hamid Olimjon uslubining barqaror jihatlari — obrazlilik, xalqona ohang va musiqiylik — turli davr hamda janrlarda turlicha mazmuniy vazifalarni bajaradi.

Hamid Olimjon asarlarining lingvostilistik tahlili shoir badiiy mahorati tilning bir necha sathida namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Leksik-semantik jihatdan tabiat, Vatan, baxt, muhabbat va jasoratga oid so‘zlar asarlarning g‘oyaviy markazini shakllantiradi. Xalqona va folklor leksikasi milliy koloritni kuchaytiradi. Metafora, sifatlash, o‘xshatish, jonlantirish va ramziy obrazlar esa tasvirni jonlantirib, inson kechinmalarini tabiat manzaralari bilan bog‘laydi.

Morfologik vositalar, xususan, fe’l zamonlari va mayllari harakat, xotira, davomiylik hamda da’vat ma’nolarini yuzaga chiqaradi. Olmosh va qo‘shimchalar matn ichidagi shaxsiy munosabatlarni aniqlashtiradi. Sintaktik parallelizm, takror, murojaat va undov shakllari

she’rning ritmik-emotsional qurilishini ta’minlaydi. Alliteratsiya va assonans kabi fonetik vositalar esa mazmun bilan uyg‘unlashgan ohangdorlikni kuchaytiradi.

«Oygul bilan Baxtiyor» va «Semurg‘ yoki Parizod va Bunyod»da folklor an’analari, «Zaynab va Omon»da zamondosh hayoti va insoniy munosabatlar, lirik she’rlarda esa tabiat hamda Vatan obrazlari yetakchi o‘rin tutadi. Bu farqlar shoirning mavzu va janrga mos til vositalarini tanlaganini tasdiqlaydi. Umuman, Hamid Olimjon ijodi o‘zbek badiiy tilining obraz yaratish, tuyg‘uni ifodalash va o‘quvchiga estetik ta’sir ko‘rsatish imkoniyatlarini namoyon etuvchi muhim adabiy-lisoniy manbadir.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Karimov N. Hamid Olimjonning poetik mahorati. – Toshkent: Fan, 1964.
2. Azimov S. Hamid Olimjon abadiyati. – Toshkent, 1967.
3. Mirzayev S. Hamid Olimjon va xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent, 1970.
4. Mamajonov S. Shoir dunyosi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1972.
5. Karimov N. Hamid Olimjon. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1990.
6. Hamid Olimjon. Mukammal asarlar to‘plami. 10 jildlik. – Toshkent, 1979–1984.
7. Hamid Olimjon. Oygul bilan Baxtiyor. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. – 112 b.
8. Jumanaazarov U.A. Hamid Olimjon ijodining shakllanishidagi manbalar va ijodiy omillar // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2026. – 4-jild, 3-son.
9. Imamova G.T. Hamid Olimjon asarlari leksikasi va poetik mahorati // Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2025. – 5-jild, 5-son. – B. 642–643.
10. Hamid Olimjon. Semurg‘ yoki Oygul bilan Baxtiyor. – Toshkent: O‘zbekiston, 1991. – 55 b.